

A HABSBURG-UDVAR INNOVATÍV TÖREKVÉSEI A MONTÁN- GAZDASÁG TERÜLETÉN MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZADBAN*

GEDEON MAGDOLNA**

A Habsburg-udvar montángazdasággal kapcsolatos innovatív törekvései a 18. században három nagyobb területen jelentkeztek: a bányagazgatás központosítása, a technikai fejlesztések, az ezekhez szükséges emberi erőforrások megteremtése terén. Ennek során a Habsburg-uralkodók elérték, hogy a csak nekik alárendelt, központosított, hierarchikus, az udvar irányában elkötelezett hivatalnokokkal feltöltött bürokrácia segítségével a kincstárba befolyó jövedelmek felhasználásáról egyedül, a rendek beleszólása nélkül dönthettek. A bányászati tevékenység jövedelmezőségét a technikai újítások támogatásával fokozták.

Kulcsszavak: innováció, montángazdaság, bürokrácia, Habsburg-udvar

Die innovativen Bestrebungen des Habsburger Hofes zeigten sich im 18. Jahrhundert an drei größeren Gebieten: an den Gebieten der Zentralisation der Bergverwaltung, der technischen Entwicklungen, und des Zustandebringens des nötigen menschlichen Personalwesens. Die Habsburger Herrscher erreichten, dass sie über die in die Schatzkammer mit der Hilfe der untergeordneten, zentralisierten, hierarchisch gegliederten Bürokratie einfließenden Einnahmen allein, ohne den Ständen entscheiden konnten. Die Rentabilität der Bergtätigkeit wurde mit der Unterstützung der technischen Erneuerungen gesteigert.

Schlüsselwörter: Innovation, Montanindustrie, Bürokratie, Habsburger Hof

* A tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű *Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése* projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. The described study was carried out as part of the EFOP-3.6.1-16-2016-00011 *Younger and Renewing University – Innovative Knowledge City – institutional development of the University of Miskolc aiming at intelligent specialisation* project implemented in the framework of the Szechenyi 2020 program. The realization of this project is supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

** DR. GEDEON MAGDOLNA
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
jogmagdi@uni-miskolc.hu

Bevezetés

A montanisztika fogalomkörébe tartozik a bányászat, a kohászat, az erdőgazdálkodás és a pénzverés. A pénzverés szabályozása azonban a többi területtől lényegesen eltér, ezért a bányászat-kohászat és a fenntartásukhoz szükséges erdőgazdálkodás igazgatásának és összefüggő szabályozásának bemutatása áll az ezzel a gazdasági ágazattal foglalkozó szakirodalom középpontjában. A rendelkezésre álló forrásokban is ez utóbbi három területre vonatkozó jogi szabályozás képez egy külön csoportot.

A bányászati tevékenység Magyarországon az államalapítás óta kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen a nemesfémek a pénzérmék alapanyagát képezték. Ezért az államalapítástól kezdve az ércbányászatból származó termékek jogi sorsának rendezése az államhatalom rendelkezési jogának megalapozására irányult. A helyzetet azonban bonyolította, hogy a bányászati-kohászati tevékenység nagy szakértelmet és jelentős tőkebefektetést igényelt, amivel az uralkodók nem rendelkeztek. Ez a kényszerűség vezetett az uralkodó és a bányavállalkozók közötti együttműködéshez, és az ezen alapuló szabályozásban fellelhető számos kompromisszumhoz.

A Habsburgok trónra lépésével ez az együttműködés felbomlott. Az udvar erőfeszítései, hogy az ebből a gazdasági ágazatból eredő bevételeket az osztrák uralkodók csak a saját igényeik és akaratuk szerint, a rendek beleszólása nélkül tudják felhasználni, már a 16. századtól nyomon követhetők. Ennek során a Habsburg-udvar innovatív törekvései három nagyobb területen jelentkeztek: a bányagazdátás központosítása, a technikai fejlesztések, az ezekhez szükséges emberi erőforrások megteremtése terén. Mindezek megvalósításához pedig egy új jogi környezet kialakítása szolgált alapul.

1. A montángazdaság innovációjának jogi megalapozása

Az uralkodó első számú vezetője volt a montángazdaság körébe eső tevékenységeknek, tehát irányítása alá tartozott a bányászat, a kohászat, sőt az erdőgazdálkodás is. A koronázással a király nemcsak az állam vezetőjévé, hanem a bányászati-kohászati tevékenység irányítójává is vált, ő volt a legfőbb bányaúr, az oberster Bergherr.¹

Az uralkodót azonban nemcsak a bányászat irányítása illette meg, hanem a bányatermékek feletti rendelkezési jog is, amit a 13. század elejétől a bányaregálé elvé-nél fogva gyakorolhatott. A szakirodalom egységes abban a feltevésben, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a Német-római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával volt összefüggésben, amit először a roncgalliai gyűlésen, 1158-ban fogalmaztak meg a jogtudósok. Római jogi elvekre hivatkozva ekkor rögzítették, hogy ha a regáléjogosult nem maga él a bányászat jogával, azt másoknak átengedheti, amiért megkapja a hozam egy részét, általában a tizedét.²

¹ WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Buda, 1866, 73.

² Heiner LÜCK: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865. In: Wolfhard Weber (Hrsg.): *Geschich-*

A Habsburg-udvar innovatív törekvéseinek alapot szolgáltató új bányarendtartás, az ún. „Maximilianische Bergordnung” többszöri átdolgozás után 1560-ban készült el, és számos próbálkozás után II. Miksa császár hirdette ki 1565. február 10-én.³ Az új rendtartással a Habsburgok egy új felfogást akartak Magyarországon bevezetni, amely a későbbi jogfejlődésre is rányomta bélyegét. A magyar felfogás szerint a montángazdaságból befolyó jövedelem felhasználásáról ugyanis az uralkodó nem dönthetett egyedül. A bányák a Szent Korona bevételeit gyarapították, ezért ezekről a hasznokról az uralkodónak elvileg mindig ki kellett volna kérnie a rendek véleményét, jogait ezen a területen is csak a törvények betartásával gyakorolhatta. Az új bányarendtartás azonban azt az idegen elvet akarta az országban bevezetni, mely szerint az uralkodó a bányaregáléval kapcsolatos ügyekben önállóan, mindenki más kizárva intézkedhetett.

1723-ban a CVIII. törvénycikk a bányarendtartást a bányabíróságokon használatos *lex privata*ként ismerte el.⁴ Wenzel Gusztáv szerint e törvénycikknek az volt a célja, hogy a partikularitást felszámolja és a bányabíróságok egységes eljárását biztosítsa.⁵ Emellett véleményem szerint a törvényben szereplő „magán-törvények” (*lex privata*) kifejezés azt jelenti, hogy a Habsburg uralkodók elfogadtatták a rendekkel, hogy a bányaregáléval kapcsolatos ügyek a nyugati hűbéri viszonyokhoz hasonlóan magánjogi jelleget öltenek. Ezzel a Habsburgok elérték, hogy a bányajövedelmek felett a rendek nélkül dönthettek, nem kötötték őket ezen a téren a törvények sem, az egész ágazatot rendeletekkel irányították.⁶

A Miksa-féle bányarendtartás kihirdetésétől a szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint új szakaszba lépett a magyarországi bányajog fejlődése. Ezzel ugyanis a magyar bányajog belső fejlődése megakadt, azt a Habsburg uralkodók a saját felfogásuknak megfelelően, saját anyagi érdekeik szerint alakították.

te des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Aschendorff Verlag, Münster, 2015, 111–216, 111.

³ A bányászattal összefüggésben kiadott rendeleteket ld. Franz Anton SCHMIDT (Hrsg.): *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. (II. Abtheilung): Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen.* J. P. Sollinger, Wien, 1834–1836. (A továbbiakban Schmidt: i. m. kötetszám/oldalszám). A pátenis szövegét ld. Kundmachungspatent, 1565. február 10. SCHMIDT: i. m. 2/1.

⁴ „1723. évi CVIII. törvénycikk a bányabíróságoknak az ország törvényeihez idomításáról. A bányabíróságok, azoknak több mint egy század előtt megállapított magán-törvényei szerint, mostani állapotukban fognak maradni” (ld. CJH III, 1900, 647).

⁵ WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története.* MTA, Budapest, 1880, 245.

⁶ A bányászattal kapcsolatos jogviszonyok hűbéri, magánjogi jellegét egy későbbi rendelet konkrétan ki is nyilvánítja: Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 24. SCHMIDT: i. m. 14/292.

2. A Habsburg-udvar újításai a magyarországi montángazdaság igazgatásában a 18. században

A bevételek biztosítása érdekében a Habsburgok egy új típusú igazgatási rendszer kiépítésével váltották fel az addigi kamarai irányítást. A törökök kiszorítása az ország területéről ugyanis lehetővé tette az egységes, központosított igazgatás kiépítését. Ennek során a Habsburg-udvar egy pókhálózathoz hasonlatos, zárt bürokráciát hozott létre, amelyben minden egyes területnek saját vezetője volt, végső fokon azonban minden szál egy kézben, elsősorban a Főkamaragrófi Hivatalban, és az e felett, a montángazdaság irányítására az udvarban felállított szervnél, végső soron az uralkodó kezében futott össze. A gondosan felépített bürokrácia kiépítése és működése az uralkodó és a központi hivatal által kiadott rendeletekkel valósult meg. A bányajog történetének egyik legjelentősebb kutatója, Wenzel Gusztáv, a 18. századi változásokkal kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „A magyar bányászatra vonatkozó törvények és rendeleteknek, Schmidt Ferencz Antal által közzétett gyűjteményében Mária Terézia kora nyolcz, (VII-XIV) II. József kora pedig negyedfél (XV-XVIII) kötetet⁷ foglal el. Anélkül, hogy ezeknek részleteibe bocsátkoznánk, röviden csak azt jegyzem meg, hogy a bányaigazgatás alsó, vagyis localis és vidéki organumai hivatalos hatalmukból nagyobbára kivetkőztettek, s hogy e hatalom királyi tisztekre lett ruházva.”⁸

2.1. A bányászat-kohászat központi igazgatása a 18. században

A központi bányászati igazgatás legcélravezetőbb formájának megtalálására tett erőfeszítések a Habsburg-udvarban végigkísérik az egész 18. századot. Mária Teréziának az örökösödési, majd a hétéves háborúhoz rengeteg pénzre volt szüksége. A bevételek növelése érdekében a kormányzat átalakítása is elengedhetetlennek mutatkozott, amelynek során a bányászatból befolyó bevételek biztosítása kiemelt jelentőségűvé vált. A 16. században elkezdődött törekvés, amely a bányaállalkozók érdekeit képviselő hivatalnokoknak az uralkodóhoz hű tisztviselelőkre való lecserélését célozta, még aktuálisabbá vált.

A bányaügyek intézésére Mária Terézia egy független szakigazgatási szerv felállítását látta jónak, így 1745. október 31-én kiadta az újonnan felállított Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium alapítólevelének tekinthető rendeletet. A kollégium három udvari kamarai tanácsosból állt, mellettük egy titkár és egy fogalmazó látta el a teendőket,⁹ mint egy „pars camerae” működött, amelynek alárendelték a pénzverési és bányaügyeket.¹⁰

A Réz- és Higanyhivatalt egy évvel később ezzel a kollégiummal vonták össze. Az Udvari Kollégium dekrétuma szerint erre azért került sor, mert a hivatal vezető-

⁷ SCHMIDT: i. m. 7–18. kötetek.

⁸ WENZEL: *Magyarország bányászatának kritikai története*. 248.

⁹ Császári leirat, 1745. november 6. SCHMIDT: 7/81, vö. TRINGLI: i. m. 13.

¹⁰ Friedrich WALTER: *Die thesesiansche Staatsreform von 1749*. R. Oldenburg, München, 1958, 25–26. Császári leirat, 1745. november 6. SCHMIDT: i. m. 7/81.

je lemondott, és nem választottak újabb tisztviselőt, hanem a hivatal által intézett ügyeket is a kollégium feladatai közé sorolták.¹¹

1747-ben Mária Terézia teljesen megszüntette az Udvari Kamara befolyását a pénzverés és a bányászat igazgatására, egy leirattal ezeket az ügyeket a Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégiumhoz helyezte át. Ez a rescriptum kivette a Hofkammer kezéből a pénztári és számlázási tevékenységet is ezen a területen, ami maga után vonta, hogy a kollégiumot saját könyveléssel lássák el, a befolyt pénzeket és kifizetéseket pedig a Hofkollegiumon belül a számadóság (Tax-Amt) hatáskörébe utalták.¹²

Újabb reformok keresztülvitelére 1749-ben került sor. Az igazságszolgáltatás, a politika és közigazgatás elválasztása új kormányzások felállítását tette szükségessé. Ekkor alakult meg a Directorium in publicis et cameralibus, amely a továbbiakban az osztrák és a cseh kamarai ügyeket intézte, az Udvari Kamara pedig szinte csak magyar ügyekkel foglalkozott, Ember Győző szerint „de facto magyar udvari hatóság volt”.¹³

1757-ben a királynő elérkezettnek látta az időt, hogy a pénzverési és bányászati ügyeket is a Directorium in publicis et cameralibus hatáskörébe utalják. Erre ürügyként szolgált, hogy a Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium vezetője, Königsberg-Erbs gróf, megromlott egészségi állapotára hivatkozva maga kérte felmentését.¹⁴ A Directoriumon belül a pénzverési és bányáügyek intézésére egy udvari bizottságot állítottak fel Haugwitz báró vezetésével.¹⁵

1758 augusztusában azonban az Udvari Bizottság egy dekrétumban már arról értesítette a főkamagróft, hogy ezeknek az ügyeknek az intézését, a Directorium feladatainak szaporodása miatt az időközben felállított Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság (Ministerial Banko Deputations und Kommerzien Direktion) veszi át.¹⁶

A hétéves háború miatt egyre inkább felértékelődött a bányák szerepe a Habsburg-udvar kincstárában. A legtöbb bevételre a réz eladásából lehetett számítani, ezért még inkább központosítani kívánták mind a réz beváltását, mind az eladását. Ezért a Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság 1759 januárjában arról értesítette a négy fő bányászati kerületet vezető hivatalt, hogy a rézzel kapcsolatos kereskedelmi és kamarai ügyeket elválasztják egymástól. Ezért a pénztári ügyeket továbbra is a rézhivatal fogja intézni, amelynek az elnevezése a Réz-, Higany- és Bányászati Főpénztár (k. k. Kupfer-, Quecksilber-, Bergwerks- Hauptcassa) lesz, a réz, higany és egyéb bányatermékek eladásáról pedig a Bányatermékeket Értékesítő Igazgató-

¹¹ Hofkommissionsdekret, 1746. október 26. SCHMIDT: i. m. 7/125.

¹² Királyi leirat, 1747. augusztus 21. SCHMIDT: i. m. 7/396.

¹³ Erről ld. bővebben EMBER Győző: A Habsburg-birodalom központi kormányzervei 1711–1765. *Történelmi Szemle* (18) 1975, 445–488, 477–479.

¹⁴ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1757. január 16. SCHMIDT: i. m. 10/459.

¹⁵ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1757. január 26. SCHMIDT: i. m. 10/462.

¹⁶ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1758. augusztus 7. SCHMIDT: i. m. 10/530.

ság (Bergwerks-Producten-Verschleiß-Direction) fog gondoskodni.¹⁷ A pénzverési és bányauigyek azonban 1760-ban újra az Udvari Kamara kompetenciájába kerültek,¹⁸ és 1848-ban történő megszűnéséig ott is maradtak.

Bár az előbbieken látható, hogy a pénzverési és bányauigyek intézésével megbízott hivatalt a központi igazgatásban többször megváltoztatták, ez érdemben nem befolyásolta a bányauigyek intézését. Ez annak volt köszönhető, hogy a legfőbb bányauír, az uralkodó helyett az Oberstkammergraf, a főkamagróf, szilárdan kezében tartotta a montángazdaság legfelsőbb irányítását. A főkamagróf felettes szervei az udvarban mindig a pénzverési és bányauigyekkel aktuálisan megbízott hivatalok voltak, az ezek változásairól tudósító dekrétumok arról értesítették a főkamagróft, hogy a továbbiakban hová kell küldenie az iratokat.

1747-ben a főkamagróf hivatala is teljes átszervezésre került. Míg eddig ugyanis a főkamagróf egy személyben látta el teendőit, addig az 1747. október 30-án kiadott rendelet¹⁹ szerint Selmezbányán a Főkamagrófi Hivatal megszervezésére került sor, amelynek a szervezeti szabályzatát és hatáskörét is megállapították. A rendelet szerint a Főkamagrófi Hivatal egy főkamagrófból, egy alkamagrófból és három bányatanácsosból állt. A főkamagróf, akit az alkamagróf helyettesíthetett, csak három évig maradhatott hivatalban. A bányatanácsosok közül az egyik az alsó-magyarországi főbányagondnok, a másik a főkohógondnok, a harmadik pedig a pénztári és gazdasági ügyek vezetője volt.

A hivatal testületi jellege abban is megmutatkozott, hogy az iratokat ezentúl nem egyedül a főkamagróf írta alá, hanem a főkamagróf mellett még alá kellett írnia azt az alkamagrófnak és egy tanácsosnak, vagy ha a főkamagróf helyett az alkamagróf írt alá, akkor még két tanácsosnak, vagy egy tanácsosnak és egy titkárnak is. Ebből láthatjuk, hogy a döntésekért ezentúl nem egyedül a főkamagróf volt a felelős, hanem az egész hivatal. A döntéseket tanácsüléseken hozták, ahol a főkamagróf elnökölt, azonban csak utoljára szavazhatott, és köteles volt a többség határozatát követni, vagy olyan ügyek esetén, amelyek nem voltak sürgősek, ki kellett kérnie az udvari bányászati hivatal véleményét. A hivatalt szervező rendeletben szerepel, hogy a hivatal azért kapott egy nagyobb és egy kisebb pecsétet, „mivel Főkamagrófi Hivatal alakul, és így az ügyeket nem egy személyben a főkamagróf intézi”.

A Mária Terézia korában a főkamagróf hivatalát érintő reformok részben arra irányultak, hogy a főkamagróf illetékessége I. Ferdinánd terveinek megfelelően az egész országra kiterjedjen.²⁰ Ezt a célkitűzést a központi hivatalok rendeleti úton sikeresen elérték.

¹⁷ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. január 11. SCHMIDT: i. m. 11/1.

¹⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. január 9. SCHMIDT: i. m. 11/22.

¹⁹ Királynői instrukció és alapítóirat, 1747. október 30. SCHMIDT: i. m. 7/417, magyarul ld. PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. III, 1967, MTSZ Házi NY. Budapest, 238–242.

²⁰ Mária ČELKOVÁ – Igor GRAUS – Mikuláš ČELKO: *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17–19. Jahrhundert*. Banská Agentúra, Kosice, 2007, 13.

2.2. Területi igazgatás

Az uralkodó jogainak biztosítása céljából Delius tanítása szerint „a bányavárosokban országos bányahivatalok, és ha a bányászat valamely vidéken igen terjedelmes és több bányahivatalt kell fölállítani, egy-egy főbányahivatal létesítendő”.²¹ A 18. század közepéig egységes bányaigazgatási szervezet nem alakult ki. Ekkor azonban a központosítási törekvéseknek megfelelően – német mintára – magyarországi bánya-kerületeket alakítottak ki: az alsó-magyarországi bányakerületet Selmecbánya központtal; a felső-magyarországi bányakerületet Szomolnok székhellyel; az újonnan alakult északkeleti bányavidéket Nagybánya székhellyel; a Temesi Bánság területén kialakított kerületet pedig Oravica székhellyel hozták létre. Erdély visszacsatolása után területén szintén bányakerületet alakítottak ki, amelynek központja Zalatnán volt.

Ahogy Varga Endre írja, a kerületek élén álló főbányahatóságok „alá rendelve mind székhelyükön, mind kerületük jelentősebb bányaművelő helyein különböző bányahivatalok voltak szervezve. Ez utóbbiak egy része jogszolgáltatási teendőkkel is foglalkozott, elsőfokú bányabíróági hatáskört gyakorolt.”²² Az alsóbb hivatalok legfőbb feladata valószínűleg a bányák engedélyezése és az ezzel kapcsolatos ügyintézés volt, ahonnan a kerület főbányahivatalához lehetett fellebbezni. (Terjedelmi korlátok miatt a területi bányaigazgatás 18. században kialakított új rendszerének ismertetésére csak vázlatosan van lehetőség.)

2.2.1. Az alsó-magyarországi bányakerület

Az alsó-magyarországi bányakerület igazgatása alapvetően a főkamagróf hatáskörébe tartozott. E terület bányászati igazgatásában azonban még három nagyobb hivatal is közreműködött, a selmeci és a körmöci alkamagrófság, és a beszercebányai igazgatóság vagy intézőség, amelyek egymástól és bizonyos mértékben a főkamagróftól is függetlenül működtek.

Az Udvari Kamara 1765-ben dekrétumot adott ki, amelyben a három kamara személyállományát és ellátását részletesen taglalta.²³ A dekrétumból kiviláglik, hogy Alsó-Magyarországon a bányaigazgatás élén a főkamagróf, illetve a főkamagrófi tanács állt, a hierarchia végén pedig a munkások voltak. Így a központosítás teljessé vált, az uralkodó a hivatalnokokon túl az egyszerű, kétkézi dolgozók szintjéig tudta az akaratát érvényesíteni. A gondosan felépített hivatali szervezet

²¹ Christoph Traugott DELIUS: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe.* (Ford.: Bódai Gábor), OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest, 1972, I. 30. §.

²² VARGA Endre: Magyarország bányabíróági szervezete (1686–1854). In: *Jogtörténeti Tanulmányok* 3. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 216.

²³ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT: i. m. 12/107. A hivatalnokok és a nekik járó juttatások felsorolása háromszáz oldalt tesz ki. A bányászat-kohászat igazgatásának leírásához jelentős segítséget nyújt Ferber. Ld. Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn.* Nicolai, Berlin und Stettin, 1780. Alsó-Magyarországra vonatkozóan ld. 95–100.

kiválóan bizonyítja azt, hogy a központi igazgatásban történő bizonytalanságok ellenére, a bevételek biztosítása érdekében nem voltak szabályozatlan területek, a hivatalnokok hierarchiájában a felelősségi kört könnyen be lehetett azonosítani.

Selmecbányán a feladatokat három kategóriába sorolták: bányai igazgatás, kohó- és zúzművek irányítása, gazdasági és erdőkkel kapcsolatos ügyek. A bányai igazgatás élén a főbányagondnok (Oberbergverwalter) állt, aki az egész bányászatot felügyelte, egyúttal bányatanácsosi ranggal rendelkezett, és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. A bányai igazgatás alá tartoztak a kémlőműhelyek is, ahol a kibányászott kőzetek érc tartalmát vizsgálták. A kohó- és zúzművek irányítása: A zúz- és sér-előművek a kohókkal a kohó- és zúzműfőgondnok (Oberhütten- und Pochwerksverwalter) felügyelete alatt álltak. Ez a hivatalnok szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. A gazdasági feladatokkal és az erdőkkel kapcsolatos ügyekkel a Gazdasági- és Erdőfőfelügyeleti Hivatal foglalkozott Selmecbányán, élén a gazdasági és erdőfőfelügyelővel, aki szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban.

Körmöcbányán a kincstári kezelésben lévő bányászatot Goldkunsthundlungnak nevezték. Irányítására egy különleges hivatali rendszert hoztak létre, amely a Gondnoki Hivatalra, és a Bánya- és Erdőhivatalra tagozódott. Ezek a hivatalok közvetlenül a Főkamaragrófi Hivatal alá tartoztak. A Gondnoki Hivatal feladata volt a bánya- és zúzműveknél valamint a kohászatban a gazdasági és rendészeti feladatok ellátása. A Bánya- és Erdőhivatal szintén közvetlenül a Főkamaragrófi Hivaltól függött. Élén a bánya- és erdőmester állt. Mellette nyolc esküdtet alkalmaztak, akiket részben a Goldkunsthundlungból, részben a városi tanácsból választottak. A bánya- és erdőmester pedig a városi tanácsban is helyet kapott. Ennek a hivatalnak a feladatkörébe tartozott a bíraskodás mind a kincstári, mind a magánbányászat területén tevékenykedő hivatalnokok, dolgozók és a bányarészesek ügyeiben. Ellátta a gazdasági teendőket és bíraskodott az erdőkkel kapcsolatos ügyekben is.

Besztercebányán a réztermelés döntő súlya alapozta meg a hivatali szervezetet. Minden bányászati, kohászati, kovácsoló, erdő, számviteli és gazdasági ügy közvetlenül a Főkamaragrófi Hivaltól függő Kamarai Gondnokság alá volt rendelve. A körmöci igazgató mintájára ugyanis Besztercebányán egy kamarai gondnok (Kammerverwalter) kinevezésére került sor 1753. szeptemberében, akinek feladatát képezte, hogy irányítsa a bányakamarát és a rézüzemet.

Alsó-Magyarországon a három városban működő hivatal 1851-ig látta el feladatát, amikor a besztercebányai bányakamarát az Udvari Kamara felszámolta, és tevékenységi körét a Főkamaragrófi Hivatal helyébe lépő Alsómagyarországi Bánya-, Erdő- és Jóságigazgatóság vette át.

Az alsó-magyarországi bányakerület élén álló előbb bemutatott bányahatóságoknak alárendelve kisebb hivatalok is működtek a bányamester vezetése alatt. Ezeknek a hivataloknak a központjai: Selmecbánya, Bakabánya, Bélabánya, Újbánya, Bazin és Bóca. Ezek azok a helyek, ahol egyúttal az elsőfokú bányabíróságok is működtek.²⁴

²⁴ VARGA: i. m. 216.

2.2.2. A felső-magyarországi bányakerület

A felső-magyarországi bányaigazgatás a 18. század elején a Szepesi Kamarához tartozott. Szomolnokon működött a kincstári rézbányák beváltóhelye, élén az intézővel. Ez a Kassán működő Szepesi Kamara alá volt rendelve, az intéző a kamarától kapta az instrukciókat és felé tartozott elszámolással.²⁵ 1747. május 9-én azonban a bányaigazgatást kivették a kamara hatásköréből, és Szomolnokon a bányászat, kohászat és réztermelés igazgatására bányafőfelügyelőséget hoztak létre. A dekrétum²⁶ szerint a hivatal élén egy vezető (capo) állt, akinek az egész személyzet alá volt rendelve. A bányamestertől bányaadományozási ügyekben a hivatalhoz lehetett fellebbezni, de a Waldbürgerek (magán-bányavállalkozók) különféle ügyeiben elsőfokon is eljártak. A hivatal fellebbviteli fóruma a főkamagróf volt. A főkamagróftól még a Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégiumhoz lehetett fellebbezni. A hivatal minden ügyben eljárhatott, ami eddig a kassai adminisztrációhoz tartozott. Titulusa: Felső-magyarországi Bányászati és Réztermelési Szomolnoki Felügyeleti és Főbányahivatal volt.

Az új hivatal azonban a főkamagróf, rajta keresztül pedig az udvarban működő, bányaigazgatással megbízott központi szerv irányítása alá tartozott, ami pedig az uralkodó kézi vezérlése alatt állt. Ennek folytán a magyar rendek teljesen elvesztették befolyásukat a felső-magyarországi bányászat ellenőrzésében, így minden eddigi ellenállás mellett megvalósult a király korlátlan rendelkezési joga a bányakincsek felett.

A szomolnoki főbányahivatalnak három fő tisztségviselőjét nevezi meg a dekrétum: egy felügyelő (inspektor) mint vezető, egy pénztárnok (Einnehmer), egy könyvelő (Buchhalter). A 18. század közepétől, az alsó-magyarországi megoldáshoz hasonlóan, az egyes tevékenységi területek élén a főbányahatóságban is helyet kapó főhivatalnokok álltak, akik alá különféle hivatalnokok tartoztak pontosan meghatározott hierarchia szerint. Ezen kívül a királynő 1748-ban kinevezett egy császári és királyi adminisztrátort a felső-magyarországi bányászat vezetésére, akinek alárendelték a szomolnoki hivatal felső vezetését az inspektorral együtt.

A Szomolnokon működő főbányahivatal alárendeltségében szintén működtek kisebb hivatalok, amelyek megegyeztek az elsőfokú bányabíróságokkal: Szomolnok, Gölnicbánya, Igló, Lubló, Dobsina, Rozsnyó, Svedlér, Vágendrüsszel, Remete, Korompa, Felső- és Alsó-Mecenzéf, Jászó és Stósz.²⁷

2.2.3. Az északkeleti bányakerület

Az északkeleti bányavidéken három nagyobb bányaváros alakult ki. Nagybánya, Kapnikbánya és Felsőbánya. 1727-ben Kapnikbánya igazgatását a nagybányai

²⁵ Instrukció és rendtartás a rézbányák szomolnoki felvevőhivatalának intézője számára, 1728. február 20. SCHMIDT: i. m. 6/326.

²⁶ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/160.

²⁷ VARGA: i. m. 216.

igazgatósághoz rendelték az erdélyi bányai igazgatás alól pedig kivették. Ezt azzal indokolták, hogy Kapnikbánya csak két mérföldre feküdt Nagybányától, és így a beváltást könnyebb itt elintézni. Ily módon a kapnikbányai igazgatás a kassai adminisztráció felügyelete alá került.²⁸

1747 áprilisában megszüntették a Kassán működő Szepesi Kamarát.²⁹ Ennek következtében – amint arról már az előző fejezetben olvashattunk – 1747. május 9-én Szomolnokon főfelügyelőséget szerveztek és a nagybányai kerületet is alárendelték.³⁰ 1747. május 9-én kiadott rendelettel Nagybányán azonban főfelügyelőséget – Inspectorat Oberamtot – is felállítottak. A nagybányai kerület így elsősorban a szomolnokai főfelügyelőség alá tartozott, ezzel együtt pedig az alsó-magyarországi főkamaragróf alá.³¹ A főfelügyelőség az utasításokat közvetlenül Bécsből kapta.³² Az inspektornak a könyvelővel minden ügyet meg kellett beszélnie, de az ő szava volt a döntő.

1749-ben egy királyi leirattal³³ átszervezték a nagybányai főfelügyelőséget, valamint a Felsőbányán és Kapnikbányán működő hivatalt. A rescriptum tartalmazza a három városban működő hivatalnokok felsorolását. A hivatalnoki kar összetételéből kiderül, hogy Nagybányán a pénzverést, Felsőbányán a bányaművek ellenőrzését, Kapnikbányán pedig a robbantással és kohászattal kapcsolatos tevékenységeket helyezték előtérbe, melyekre megfelelő hivatalnokokat alkalmaztak.

Nagybányán működött a pénzverő, ahová Felsőbányáról és Kapnikbányáról is szállították az aranyat és az ezüstöt. A nagybányai pénzverőben a főhivatalnokok a pénzverőmester, a pénzbecsőr – aki a pénz értékének helyességéért felelt – és az ércmetsző voltak. A pénzbecsőr, aki egyben a könyvelő is volt, a pénzverőmesterrel a gazdálkodási és pénztári feladatokat is ellátta. A számlákat a Főfelügyeleti Hivatalhoz nyújtották be.

A következő nagyobb átszervezésre 1761-ben került sor, miután egy udvari bizottság jelentést tett a bányászati viszonyokról. Az Udvari Kamara ennek nyomán elrendelte, hogy a bányászat és a pénzverés pénztárát és az ezzel kapcsolatos könyvelést egyesítsék. Ennek nyomán a hivatal elnevezése Nagybányai Bánya- és Pénzverésügyi Főfelügyeletre változott. Az élére kinevezett inspektor mellett a főhivatalnokok közé tartozott még a könyvelő és a pénzverőmester. A főhivatalnokoknak a felsőbányai és kapnikbányai bányaművek képviselőivel hetente ülést kellett tartaniuk.³⁴ Felsőbányán és Kapnikbányán bányamesterek álltak a hivatalok élén. A hivatalnokok a bányamestereknek és ezekkel együtt a nagybányai főfelügyeletnek voltak alávetve.

²⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1727. július 6. SCHMIDT: i. m. 6/295.

²⁹ Királyi leirat, 1747. április 25. SCHMIDT: i. m. 7/157.

³⁰ Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/160.

³¹ Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT: i. m. 7/224. PÉCH: i. m. 1051.

³² FERBER: i. m. 262–263.

³³ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT: i. m. 8/67.

³⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. június 3. SCHMIDT: i. m. 11/203.

2.2.4. A bánáti bányakerület

E terület kialakításának előzményeihez tartozik Temesvár 1552-ben a törökök által történő elfoglalása, ahol 164 évig uralkodtak. A török hódoltság alatt a terület teljesen tönkrement, elnéptelenedett. Miután Savoyai Jenő 1716-ban visszafoglalta a temesi tartományt, azt nem csatolták Magyarországhoz, hanem az osztrák örökös tartományokhoz hasonlóan közvetlenül a Habsburg-udvar fennhatósága alá rendelték, és először tisztán katonai vezetés alatt állt. Marjanucz László szerint az Udvari Kamara rendületlenül dolgozott azon, hogy bebizonyítsa: „az abszolutizmus politikai célja a Bánságban csak lokális modernizációval lehet sikeres. Már hetekkel a visszafoglalás után az Udvari Kamara arról referált III. Károlynak, hogy az »ottani« (bánáti) gazdaságot központi irányítás alá kell vonni, ahogy a korábbi időkben is tették az új szerzemények biztosításánál. Hatékony rendet csak erős tartományi diszpozíció és belső ellátás eredményezhet.”³⁵

A bányaművelést ekkor értelemszerűen a kincstár tartotta kezében.³⁶ Az elnéptelenedett vidékre – hasonlóan, mint Selmezbányára a tatárjárás utáni időkben – külföldről igyekeztek bányászokat telepíteni. Wenzel Gusztáv szerint így rövid időn belül bányászhelységek jöttek létre, név szerint: Oravicabánya, Majdanpek, Bogsánbánya, Dognácska, Csernostica, Moldova és Lunkány.³⁷ A 13. században történt betelepítések során létrejött bányavárosoktól eltérően azonban ezek a települések nem kaptak az uralkodótól önkormányzatot, hanem a kincstár saját maga kívánta a bányaművelést folytatni a saját maga által meghatározott szabályok szerint, bár a bányászokat különféle kedvezményekben részesítette.³⁸

Egy 1717-ben kelt rendelet szerint az Udvari Kamara két személyből álló bizottságot küldött a területre a bányászati viszonyok felmérésére. Az instrukcióból megtudhatjuk, hogy a teljhatalom birtokában az egész vidék közvetlenül a kincstár használatába és tulajdonába tartozott.³⁹ Ebből láthatjuk, hogy a Habsburg-udvar saját uradalmának tekintette a területet, ahonnan minél nagyobb bevétel elérésére törekedett, és ezért igyekezett már rögtön, a terület megszerzése után a saját bányászati adminisztráció megteremtésére, amelynek központjait Temesváron és Oravicabányán állította fel. Az Udvari Kamara által az oravicabányai rézbányák bányászati tisztviselői számára kiadott esküformula tartalmazta, hogy a temesvári kamarai adminisztráció alá tartozott minden bányászati tisztviselő a bányamesterrel együtt. Az esküformulából kiderül, hogy a tisztségviselőknek a császárnak kellett

³⁵ MARJANUCZ László: A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716–1778. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. Intern, Research Inst. Komárno, 2013, 217.

³⁶ MARJANUCZ László: *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848*. Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó, 2017, 90.

³⁷ WENZEL: *Magyarország bányászatának kritikai története*. 249.

³⁸ SZEKERNYÉS János: A 300 éves Oravicabánya 200 esztendőös közsínháza (1.), Bányatelep alapítása a Bánsági Érchegeységben, *Művelődés* 2017/4., 22.

³⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1717. december 7. SCHMIDT: i. m. 6/81.

hűséget fogadniuk.⁴⁰ 1723-ban Temesvárról Oravicabányára költöztették át a bánsági bányaignazgatóságot.

Az 1737–39-es török háborúban a bányászok a bányákat védő századokban vettek részt, és főleg technikai feladatokat láttak el, mint árokásó mineurők. A háború elmúltával az időközben trónra lépett Mária Terézia a bányászat igazgatását is át akarta szervezni. Egy 1740. április 2-án kelt rendelkezés szerint a háborúk és betegségek által sújtott bánáti területeken az ezüst- és réztermelés fellendítése végett a kamara részeként a terület igazgatására külön személyzetet neveztek ki. Ide tartozott egy bányamester, könyvelő és bányamérnök, akik a kincstár alkalmazásában álltak.⁴¹

1747-ben a bánáti bányafelügyelőség szervezésére került sor. Itt a vezetésben három személy vett részt: inspektor és főbányamester, könyvelő, számlavezető pénztáros. A könyvelő és a pénztáros az inspektortól függtek a többi hivatalnokkal együtt. Ők alkották a bánáti főbányahivatalt.⁴² Pesty Frigyes tudósítása szerint ez a főbányahivatal „mint ilyen, vagy később bánsági bányaignazgatóság cím alatt, folytonosan, alig említésre méltó kis megszakadással működött 1856 évig”.⁴³

A bánáti bányahivatali működést egy 1748-ban kiadott rendelettel szabályozták. A rendelet értelmében a bányászati Udvari Kollégium nevezte ki a főbányamestert, aki alá az összes többi Bánságban tevékenykedő hivatalnok tartozott. A főbányamester pedig nemcsak az alkamaragrófnak, aki egyben a terület inspektora is volt, hanem a terület katonai kormányzójának is alá volt vetve.

Egy 1756-ban kiadott rendelet szerint a főbányahivatal továbbra is a főbányamester vezetése alatt állt. E főbányahivatal alá tartozott az a négy bányahivatal, amely az egész bányakerület (Montanistikum) adminisztrációját elsőfokon intézte Oravicán, Moldován, Dognácskán és Szászkán.⁴⁴

2.2.5. Az erdélyi bányakerület

A Habsburg-kormányzat legfőbb célja itt is annak elérése volt, hogy az erdélyi rendeket mind az igazgatásból, mind a bányatermékek felhasználásának meghatározásából kizárja. Éppen ezért a bányaignazgatás legfelső erdélyi szerve nem az Erdélyben kiépített közigazgatási hivataloknak, hanem közvetlenül az udvari bányászati irányításnak volt alárendelve. Mária Terézia idejében a központi szervek átszervezései a helyi igazgatási szervek átalakításában is jelentkeztek.

A bányászat fellendítése Erdélyben már I. Lipót idején elkezdődött. Ebből a célból az uralkodó az erdélyi kincstartóságot az Udvari Kamara felügyelete alá

⁴⁰ Esküformula, 1718. október 12. SCHMIDT: i. m. 6/102.

⁴¹ Ennek a rendeletnek a tartalmát egy másik rendelet ismerteti, ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT: i. m. 7/41.

⁴² Királyi leirat, 1747. március 30. SCHMIDT: i. m. 7/143.

⁴³ PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története*. II/2, Athenaeum, Budapest, 1884, 85.

⁴⁴ E hivataloknak a személyzetét és ellátásukat ld. Pénzverés- és Bányaignazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. május 22. SCHMIDT: i. m. 10/391.

rendelte, és a megüresedett hivatalnoki helyek betöltésének a jogát is saját magának akarta fenntartani. A tisztviselők kinevezésére 1694-ben került sor.⁴⁵

Erdélyben a 17. század végén a bányászati bevételeket a bérleti rendszer biztosította. Az erdélyi rendek kizárása a bányászat területéről a kamarai bizottságok kiküldésével kezdődött. Az első bizottságot az uralkodó 1699 nyarán bízta meg, hogy mérje fel az erdélyi bányák állapotát. Ennek a bizottságnak a kiküldése alapvetően megváltoztatta az erdélyi kincstári igazgatást.⁴⁶

A bizottság feladata a só-, az arany- és higanytermelés megvizsgálása volt. A fennálló helyzet felmérése mellett a bizottságnak a termelés fokozásának lehetőségeit is ki kellett puhatolnia, valamint a számadások megvizsgálását is feladatul kapta. A bizottság a felmérést a fémhányák vizsgálatával kezdte. A vizsgálat után arra a megállapításra jutott, hogy a bányákat nem használták ki kellőképpen. A bányaprefektus szerint az arany- és kénesőbányákat állami kezelésbe kellett volna venni, mivel szerinte a nagyobb befektetés jobb eredmény elérését tette volna lehetővé.⁴⁷ Ezen kívül a bizottság vezetője, Thavonath báró, 1700 elején az arany- és kénesőbányákhoz a bizottsággal felügyelőt neveztetett ki, aki az udvarhoz hű polihisztor, Köleséri Sámuel lett. A kincstartónak a bányákkal kapcsolatos minden intézkedési jogát megvonták, és Köleséri sem függött tőle.⁴⁸

A felmérés után I. Lipót az egész kincstári szervezet átszervezését rendelte el 1700. január 15-én kiadott rendeletével.⁴⁹ Ennek végeredményeképpen a kincstári igazgatás kikerült a Gubernium és az erdélyi rendek hatásköréből. A kincstári személyzet ugyanis a kiküldött bizottságnak volt felelős annak erdélyi tartózkodása alatt. Az erdélyieket nem lehetett teljesen eltávolítani az igazgatásból, mert a Diploma Leopoldinum előírta, hogy a tisztségeket erdélyiekkel kell betölteni.⁵⁰ A rendelet ezért a szerinte felesleges tisztségeket eltörölte, valamint minden fontosabb tisztviselő mellé egy német vagy nem erdélyi ellenőrt helyezett.

1700 novemberében a kamarai bizottság számára kiadott instrukcióban az uralkodó az erdélyi kamarai rendszer felállítására adott utasítást. I. Lipót ugyanis a bányák felmérése után az arany beváltására helyezte a hangsúlyt, amit a fiscus

⁴⁵ Királyi leirat, 1694. november 22. SCHMIDT: i. m. 5/461.

⁴⁶ Az instrukció szövegét ld. SCHMIDT: i. m. 5/610. A rendelet tartalmát ld. LUKÁCS Béla: Az erdélyi aranybányászat, in: Rudolf Trónörökös Főherceg (védnöksége): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. 23/2., Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1901, 529.

⁴⁷ BÍRÓ Vencel: *Altörjai Gróf Apor István és kora*, Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár, 1935, 63–64.

⁴⁸ Köleséri feladatait ld. 1702. augusztus 13. SCHMIDT: i. m. 5/726.

⁴⁹ Az instrukció szövegét ld. királyi leirat az erdélyi bányászati és sóügyi vizsgálóbizottság jelentésének alapján, 1700. január 15. SCHMIDT: i. m. 5/623. Vö. Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (szerk.): *A magyarországi és erdélyi központi kormánysszervek szervezetének és működésének története*. Levéltári szakmai továbbképzés 7, kézirat, Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1959, 90.

⁵⁰ Ld. TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi központi bányagazgatási szervezet története 1691–1848*. NME Közleményei 8, Miskolc, 1962, 496.

külön jogaként szabályozott. Szükségesnek látta pénzverő felállítását is az aranyművesek visszaéléseinek megakadályozása érdekében.⁵¹ 1701-ben Gyulafehérváron már fel is állította a pénzverőt.⁵² A Habsburg-udvar eddigre elérte, hogy a bányagazgatás a kezébe került, a bányajövedelmek felhasználásába pedig – az anyaországhoz hasonló módon – az erdélyi rendeknek nem volt többé beleszólása. III. Károly Erdélyben is bevezette a Miksa-féle bányarendtartást.⁵³

Az aranybányászat Mária Terézia uralkodása idején vett új lendületet. 1746-ban a bányamesteri hivatal átszervezésére került sor. A rendelet szerint a hanyatlásnak indult bányák felvirágoztatását vették tervbe. Az elhunyt bányamester helyett a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium újat nevezett ki, akit a Bányamesteri Hivatal intézőjének neveztek. Mellé az udvari kollégium a körmöci bányasáfár-segédet rendelte, hogy az Erdélybe küldött bizottság által előírtakat teljesíteni tudja. A Bányamesteri Hivatal irányítása alá került az egész erdélyi bányászat igazgatása, amelyről a bányabíráskodást leválasztották, és azt a k.k. erdélyi pénzverőmester irányítása alá helyezték. A Bányamesteri Hivatal vezetője közvetlenül az udvari kollégiumnak volt felelős.⁵⁴

1746. október 25-én a királynő által kiadott instrukció szerint a Bánya- és Pénzverésügyi Kincstartóság, a Thesaurarius in Montanisticis et Monetaris létrehozására került sor. Ezt a hivatalt is közvetlenül a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium alá rendelték. Hatásköre Erdély fém-bányászatára és a pénzverésügyekre terjedt ki. A kincstartó az egész bánya- és pénzverésügyi személyzetet is felügyelte Erdélyben. Emellett a kincstartónak mintegy felügyeletet kellett gyakorolnia a bányák és az aranybeváltás felett is. Lényegében a thesaurarius feladata volt annak biztosítása, hogy a kincstár a legteljesebb mértékben kiaknázhassa az erdélyi ércbányászatból származó hasznokat.⁵⁵

1747-ben az erdélyi bányászati igazgatás is az udvari kollégium irányítása alá került. A királynő a helyi hatóságokat Zalatnán egyesítette. Ide került a bányatörvénytörvény, a bányamesteri és az aranybeváltó hivatal. Az aranyat így a továbbiakban nem a gyulafehérvári pénzverőbe, hanem Zalatnára kellett szállítani. A főaranybeváltó hivatal számára kiadott utasítás szerint a hivatal a Thesaurariusnak volt alárendelve, amelynek utasításait követnie kellett. A főaranybeváltó a Főbányamesteri Hivatallal egy szinten helyezkedett el, amelynek hivatalnokai egymást segíteni tartoztak. A Főaranybeváltó Hivatal egy adjunktusa Abrudbányán is végzett aranybeváltást, emellett három albeváltóhelyet is fenntartottak Brádon, Topánfalván és Tordán.⁵⁶

⁵¹ Instrukció, 1700. december 6. SCHMIDT: i. m. 5/662. Vö. LUKÁCS: i. m. 530.

⁵² LUKÁCS: i. m. 530.

⁵³ Udvari Kamara dekrétuma, 1722. április 13. SCHMIDT: i. m. 6/161.

⁵⁴ Instrukció az Erdélyi Bányamesteri Hivatal intézője és segédei számára, 1746. június 4. SCHMIDT: i. m. 7/86.

⁵⁵ Instrukció a bánya- és pénzverésügyi kincstartó részére Erdélyben, 1746. október 25. SCHMIDT: i. m. 7/110. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 501–502.

⁵⁶ Instrukció az erdélyi főaranybeváltó számára, 1747. augusztus 19. SCHMIDT: i. m. 7/361. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 502.

1764 augusztusában az uralkodó a nagybányai bányafelügyelőt nevezte ki az erdélyi kincstartóságba, mint igazgatót. Feladata a bányászati és kohászati ügyek kivizsgálása volt, lényegében az, hogy az 1747-ben végbevitt változtatások milyen eredménnyel jártak.⁵⁷ Egy 1764 szeptemberében kiadott dekrétumban pedig már arról olvashatunk, hogy az igazgató jelentése alapján az uralkodó a Zalatnán működő bányahivatalt bányaignazgatósággá alakította át.⁵⁸ A fő cél az volt, hogy az aranybevéltést minél jobban érvényre juttassák, és a kincstári bányászatot kiterjesszék. A bányaignazgatóság élére bányatanácsosi címmel rendelkező igazgatót neveztek ki. A főhivatalnokok közé tartozott két ülnök, a jegyző és a pénztáros. A bányaignazgatóság feladatköréhez tartozott az egész erdélyi bányászat és kohászat igazgatása, a bányabíráskodást is e hivatalhoz rendelték. 1766-ban a bányaignazgatási ügyeket a Thesaurariatuson belül teljesen elkülönítették az egyéb ügyektől, és a bányákkal kapcsolatos üléseken csak a bányaignazgatással foglalkozók vehettek részt.⁵⁹

1768-ban az Udvari Kamara bányafőigazgatóságot hozott létre Nagyszebenben, egyúttal a zalatnai bányaignazgatóságot főbányahivatallá változtatta.⁶⁰ A bányafőigazgatóság vezetője a kincstartó lett.⁶¹ Az igazgatóságot az udvar a kincstartósággal egyesítette, a bányászati és pénzverési ügyek elintézésére azonban a kincstartóság hivatali intézőjének elnöklete alatt a bányákkal foglalkozó tanácsosok külön üléseket tartottak. Az üléseken szavazati joggal részt vehetett a vajdahunyadi adminisztrátor és a zalatnai bányamester is.⁶²

Ily módon az erdélyi bányaignazgatás négy területe alakult ki: 1. a magánbányászatot felügyelő körzeti igazgatás, 2. a főbányahivatali igazgatás, 3. a bírósági igazgatás, 4. a központi igazgatás vagy főigazgatóság, ahol az összes bánya- és pénzverésügyet, valamint a bányarészesek ügyeit összefogták és végső szinten elintézték.⁶³

3. Újítások a természeti erőforrások és a technikai berendezések területén

3.1. Az erdők jogi védelmének megalapozása

Az ércbányászathoz és az ezzel összefüggő kohászathoz szorosan kapcsolódott az erdőgazdálkodás is. Magyarországon a fának három fő felhasználói körét lehetett megkülönböztetni a középkorban: a katonaságot, a bányászatot és a hamuzsírőzést. Ehhez járult még a lakosság tüzelő-, építkezési anyag és bútortigénye,

⁵⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. augusztus 12. SCHMIDT: i. m. 12/14.

⁵⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. szeptember 14. SCHMIDT: i. m. 12/16.

⁵⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. április 14. SCHMIDT: i. m. 12/415.

⁶⁰ A különbség az igazgatóság és a hivatal között az, hogy míg az igazgatóság felső szintű döntéseket is hozhat, a bányahivatal csak ellátja a bányaignazgatással járó teendőket.

⁶¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 14. SCHMIDT: i. m. 13/65, és Udvari Kamara dekrétuma, 1768. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 13/114. Vö. TRÓCSÁNYI: i. m. 505.

⁶² Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT: i. m. 13/319.

⁶³ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT: 13/319.

amely főleg a városokban tetemes lehetett, mégis szinte elhanyagolható volt az előbbiekhöz képest.

Bár ezen a területen több próbálkozás is volt az uralkodók részéről, az erdővédelem átfogó szabályozása Mária Terézia híres erdőrendtartásával valósult meg. Az uralkodónő 1769. december 22-én írta alá az osztrák erdőrendtartás mintájára megalkotott *A fáknak és erdőknek neveléséről, és megtartásáról való rendelést*, amit 1770 elején ki is hirdetett.⁶⁴

Az erdőrendtartás aprólékos utasítást adott a meglévő erdők gondozására, az erdőtelepítésre, az erdők felmérésére. A rendelet megtiltotta az erdőkben az állatok legeltetését, a házépítést, a tűzgyújtást. A nagy mennyiségű fa felhasználásával járó tevékenységeket – mint az ércbányászatot, salétrom-, üveggyártást és hamuzsírfozést – nem tiltotta meg az uralkodó, de kezdeményezésüket be kellett jelenteni.

Az erdők védelmét szolgálták azok az intézkedések is, amelyek más erőforrások felhasználására ösztönöztek. Így a központi szervek elrendelték, hogy a bányák biztosításánál ne fát használjanak, hanem kötámaszokat építsenek.⁶⁵ A királynő a faszén felváltására szolgáló szén és tőzeg kutatására jutalmat tűzött ki. A felhívás szerint az, aki szénbányát talált, 24 dukátot kapott, aki pedig az olvasztókhoz szénét használt, 100 dukát jutalomban részesült.⁶⁶

3.2. A technikai berendezések innovációja

A 18. század viszontagságai, a bányák kimerülése, a pénzhiány miatt a Habsburg-udvarban felmerült a selmeci és a körmöcbányai bányászati tevékenység megszüntetése. Zsámboki László szerint „ebben a válságos helyzetben a vezető bányatisztek nemcsak észérvekkel, hanem foggal-körömmel küzdöttek a bányászat megmentéséért, és szakmai működésükkal, műszaki alkotásaikkal és technikai-technológiai megoldásaikkal megvalósíthatóvá is tették a gazdasági vezetés megújítási törekvéseit. [...] A gépészethez is kiválóan értő bányatisztek egyre-másra nyújtják be újító javaslatokat és építik meg vízemelő berendezéseiket: először kiváltva a gyenge hatékonyságú és rendkívül költséges emberi erőt, majd minimálisra csökkentve a szintén nagy költséggel járó állati erő alkalmazását.”⁶⁷

⁶⁴ Az erdőrendtartás szövegét ld. latinul TAGÁNYI Károly (szerk.): *Magyar erdészeti oklevéltár*. II, 1743–1807, Pátria, Budapest, 1896, 296–314, magyarul: TÓTH Pál (szerk.): *Erdőrendtartás 1770*. Az 1770. évi Erdőrendtartás, „Péché Antal” Miniatűrkönyv Gyűjtők Klubja, Miskolc, 1983. Az Erdőrendtartás bővebb ismertetését ld. SALI Emil: Két-száz éves a Magyarország számára kiadott erdőrendtartás. *Erdészeti Lapok* 1969/12., 529–533.

⁶⁵ Vö. MOLNÁR László: Mária Terézia rendeletei és azok hatása a magyar bányászatra. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1982/5., 337.

⁶⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9. SCHMIDT: i. m. 12/444.

⁶⁷ ZSÁMBOKI László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867). In: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története 1*. OMBKE, Budapest, 1997, 198–250.

A kohók működtetése mellett a bányászati tevékenység állandó problémájának számított a járatok víztelenítése. A víztelenítésre alkalmazott berendezéseket emberi erővel vagy lovakkal működtették. Ez nagyon alacsony hatásfokkal működő, túlzottan költséges megoldás volt.⁶⁸ Ezért mindennél fontosabb feladatnak számított az állati és emberi erőt gépekkel felváltani. 1722-ben az angol Isaac Potter gépész üzemelte be az első tűzgéppel hajtott szivattyút⁶⁹ a Selmebánya mellett fekvő Újbányán, amely Magyarországon az első, a kontinensen a másodikként felállított víztelenítésre alkalmazott gőzgép volt, amit feltalálója után Newcomen tűzgépnek, vagy a felállítója után Potter-féle gőzgépnek is neveztek.⁷⁰

A selmebányai bányákban 1734 és 1771 között további hat gőzgépet üzemeltetett be Fischer von Erlach. Ezek a gépek lehetővé tették a folyamatos, vízállástól független munkát a bányákban.⁷¹ A gőzgépek működtetése azonban nagyon sok tüzelőanyagot igényelt. A Newcomen gőzgépeknél különösen hátrányt jelentett, hogy a vízemelő berendezést a befecskendezett víz lehűtötte, ezért a tüzelőanyag nagy része arra ment el, hogy a hengerek falát újra felfűtse.⁷²

A gépek meghibásodására is számítva a selmeci bányagépészet háromszintes rendszere épült ki a bányák víztelenítésére. Ez a rendszer alapvetően a legolcsóbb energiát felhasználó vízmeghajtású gépekre támaszkodott, amelyekhez előzetesen meg kellett építeni a vízgyűjtő tavak láncolatát. Vízhány esetén a szivattyúk meghajtására a nagyobb költségű, de jobb teljesítményű gőzgépeket alkalmazták. Ha műszaki probléma miatt ezek sem működtek, a legnagyobb költségű lójárgányokat használták.⁷³

A technikai újítások fenntartására megfelelő személyzetet is biztosítani kellett. Ezért Selmebányán a vízelvezetést megoldó tavaknál és árkoknál 9 tó- és árokőr, és három, a vízelvezetést felügyelő alkalmazott dolgozott. Az asztalosok és kőművesek száma az egyéb kézművesekkel együtt 250 volt. A vízelvezetéshez használt gőzgépek működtetésére egy főgépfelügyelőt és egy gépfelügyelőt alkalmaztak. Mellettük dolgozott két gépfelügyelő hivatalnok, lakatosok és legénységük, kb. 126 személy.⁷⁴ A kincstár technikai újításai és az új felfedezések a 18. században újra felvirágoztatták a selmebányai nemesfémbányászatot.

⁶⁸ A 18. században alkalmazott víztelenítési technikákhoz ld. Cristoph Traugott DELIUS: *Anleitung zu der Bergbaukunst*. Kaiserl. königl. Buchdruckerei, Wien, 1773, 379–388. Vö. PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. II, MTA, Budapest, 1887, 332–342.

⁶⁹ Leupold JACOB: *Theatrum machinarum hydraulicum*. Bd. II., Christoph Zunkel, Leipzig, 1725. A IX. fejezetben a szerző részletes leírást ad az Újbányán felállított gőzgépről.

⁷⁰ PETHE Lajos: *Fém-bányászatunk technikai fejlődése*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1929, 29.

⁷¹ JACOB: i. m. 26. 97.

⁷² Leupold Jacob leírása szerint az újbányai gőzgép 24 óra alatt 10 m³ fát égetett el. JACOB: i. m. 26, 97.

⁷³ ZSÁMBOKI: i. m. 207–213. Selmebányán a kincstári bányászatban így a következő gépek működtek a 18. század közepén: 6 gőzgép, 1 léggép, 6 vízoszloposgép, 11 rudaszivattyú, 6 lójárgányos vízemelő, 3 fékmű, 13 lójárgányos aknaszállító.

⁷⁴ FERBER: i. m. 95–100.

4. Újítások a bányagazgatás ellátásához szükséges emberi erőforrások területén

Az anyagi érdekek biztosítása miatt a bányagazgatásban hamarabb jelentkeztek a központi törekvések, mint a közigazgatás egyéb területein, amely a rendektől elszakadó, bürokratikus hivatali szervezet felállítását tette szükségessé. A hivatalokban ezért ezen a területen jelentek meg először azok a hivatalnokok, akikről Ember Győző a következőket írta: „Míg a közigazgatás más ágaiban a hűbéri jellegű familiáris szolgálat a középkor örökségeképp a 16. és 17. században is továbbél, a bányatisztviselők szinte kivétel nélkül hivatásos hivatalnokok, akik pályájukra rendszeresen készülnek és azon életük végéig vagy ameddig erejük engedi, megmaradnak, s közben semmi mással nem foglalkoznak.”⁷⁵

A 18. században a központosítási törekvések keretében a bányagazgatási hivatalnokok kinevezését is a maga kezében kívánta vonni a Habsburg-udvar. 1747-ben a tisztjelöltek és gyakornokok alkalmasságának vizsgálatát és alkalmazásának jóváhagyását a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium hatáskörébe vonták. A kollégiumhoz való felterjesztésbe bele kellett foglalni a jelentkező nevét, életkorát, milyen tisztségeket töltött be korábban, honnan származott, milyen nemzetben, milyen státuszban állt, milyen alkalmazásba kívánt kerülni, az eddigi praxisait és funkcióit. A kollégium pedig eldöntötte, hogy a főkamagróf alá tartozó hivatalnokok közé ki, milyen fizetéssel és ellátással kerüljön. A kollégium annak eldöntését is magának tartotta fent, hogy a tisztjelöltek és gyakornokok milyen tudást sajátítsanak el.⁷⁶ Az előléptetésekre való felterjesztés esetén arról is nyilatkozni kellett, hogy a hivatalnoknak milyen képzettsége volt korábban, milyen képzettség és rang megszerzésére számíthatott a jövőben.⁷⁷

A hivatalnokokat nemcsak a kinevezés során, hanem a hivatali idejük alatt is az udvar centralizált felügyelete alatt kívánták tartani. A hivatalnokok ezért teljesen kívül álltak az országban szokásos hivatali renden, az összes rendtől és közigazgatási szervtől függetlenül működtek. Ezért a rájuk vonatkozó rendeletek meghatározták a városi hatóságokkal való viszonyukat,⁷⁸ a köztük lévő külsőségekben is megmutatkozó rangsort,⁷⁹ a tudományos tevékenységük felügyeletét is.⁸⁰

⁷⁵ EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946, 364.

⁷⁶ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. január 7. SCHMIDT: i. m. 7/140.

⁷⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. június 7. SCHMIDT: i. m. 14/73.

⁷⁸ Királyi leirat, 1747. június 16. 10. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 226, Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. március 21. SCHMIDT: i. m. 10/71, királyi leirat, 1747. június 16. 8. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 225–226, Udvari Kamara rendelete, 1612. október 22. SCHMIDT: i. m. 4/304.

⁷⁹ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. április 21. SCHMIDT: i. m. 7/155, királyi leirat, 1747. június 16. 32. pont. SCHMIDT: i. m. 7/238, PÉCH: i. m. III. 230, Udvari Kamara dekrétuma, 1774. június 14. SCHMIDT: i. m. 13/403.

A tisztviselőkre vonatkozó összeférhetetlenségi szabályok egyrészt a bányaművelés tilalmára, másrészt az egyéb foglalkozásoktól való eltiltásra vonatkoztak. A bányászati adminisztrációban részt vevő hivatalnokoknak már a Miksa-féle bányarendtartás is megtiltotta, hogy bányaműveléssel foglalkozzanak a hozzájuk tartozó területeken.⁸¹ A kamarai tisztviselők sem közvetlenül, sem közvetve nem vehettek részt a bányaművelésben, bányászattal összefüggő üzleti vállalkozásban,⁸² nem foglalkozhattak fémbeváltással,⁸³ ügynökösködéssel.⁸⁴

A hivatalokban dolgozó tisztviselők jelentős összegekkel gazdálkodtak, ezen felül szakértelmüktől függtek a montángazdaság bevételei is. A főkamagróf ezért 1703-ban utasította a tisztviselőit, hogy a kincstár érdekeit a legnagyobb szorgalommal, hűséggel és jó gazdálkodással lássák el.⁸⁵ A hivatalnokoknak mindenképpen megfelelő képzettséggel kellett rendelkezniük, hiszen ellenkező esetben vesztést okoztak volna a kincstárnak. A hanyag, szakmaiatlan eljárásokat vagy akár a szándékos károkozásokat a Habsburg-udvar óvadék fizetésével és reverzálisok aláíratásával is igyekezett megelőzni.

A reverzálisok olyan nyilatkozatok voltak, amelyekben a tisztviselők egyrészt megfogadták, hogy a kincstári érdekeket hűségesen szolgálni fogják, másrészt lemondtak olyan jogaikról, amelyek a magyar szabályok alapján megakadályozhatók volna a felelősségre vonásukat a bányászati jogszolgáltatás által. A rendeletekben megtalálható reverzális-formulából⁸⁶ kiderül, hogy nemesek is vállaltak hivatali tisztséget, a nemesi előjogok azonban nem érvényesültek az anyagi felelősséget vállalók esetén. Míg az egyik nemesi előjog szerint a nemeseket csak bírói eljárás alapján lehetett letartóztatni, a tisztviselő a reverzálisban lemondott erről az előjogáról. A nemesi ranggal rendelkező tisztviselő arról az előjogáról is lemondott,

⁸⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1772. március 20. SCHMIDT: i. m. 13/348, Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 4. SCHMIDT: i. m. 13/352, Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 18. SCHMIDT: i. m. 13/354.

⁸¹ *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten.* Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805, I. 2. §; XXVII. 1. §. A bányarendtartás felsorolja, mely tisztviselők tartoztak a tilalom alá: főkamagróf, rézkereskedelem gondnoka, alkamagrófok, ezeknek alárendelt tisztviselők, bányamester, bányabíró, bányatiszt, bányamémők, ércosztó, bányabírósági írnok, esküdtek, bírósági szolgák.

⁸² Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT: i. m. 4/458.

⁸³ Királyi leirat, 1602. október 8. SCHMIDT: i. m. 3/362.

⁸⁴ Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT: i. m. 4/457. PÉCH: i. m. II. 210.

⁸⁵ Tanácsi dekrétum, 1703. április 20. Ezt a rendeletet azért bocsátotta ki a főkamagróf, mert a selmecbányai kamara ügyeinek vizsgálata során arra jutottak, hogy a termelés apadt, a költségek pedig növekedtek. A rendelet szabályokat tartalmazott az elszámolásra vonatkozóan is.

⁸⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. november 22. SCHMIDT: i. m. 14/114.

hogy felette csak a király vagy a nevében eljáró nádor ítélezhetett, alávetette magát a bányabíróági eljárásnak.

A magyar szokásjog és a törvények számos előjogot biztosítottak a nemesek feleségeinek. Az ezek alapján járó juttatásokat a nő házastársának a vagyonából kellett kielégíteni, még az örökösöket is terhelte ez a felelősség. Annak megakadályozására, hogy a feleség követeléseit veszélyeztessék a kincstárnak járó kártérítési kötelezettség kielégítését, a hivatalnok feleségének is ki kellett tölteni egy reverzálíst, amelyben lemondott előjogairól, és a kincstárnak adta át első helyét a tisztviselő vagyonával szembeni követelések rangsorában.⁸⁷

A hivatalra lépő tisztviselőnek megfelelő vagyonnal kellett rendelkeznie, hogy a kauciót le tudja tenni. A kérdéssel foglalkozó rendeletek nem tartalmazzák, mekkora volt ez az összeg, egyéb tisztségek viselőinek általában egyhavi fizetésük négyeszeresét kellett letenniük. Egy kimutatás szerint a hivatali kaució a pénztárnokok esetében 1250, bányabíró esetében pedig 500 gulden volt. Péch Antal szerint azonban az 1601-ben Selmezbányára kinevezett pénztárnok, Vischer Erasmus 4000 forintot tett le.⁸⁸

A Habsburg-udvar azonban nem csak a reverzálisok és óvadékok segítségével kívánta biztosítani a hivatalnokok hűségét. A szándékosan a kincstár megkárosítását előidéző tisztviselőket szigorú büntetésekkel igyekeztek elrettenteni a bűncselekmények elkövetésétől. Az előbbieket szerint az elszámolással tartozó tisztviselők csak akkor kapták meg kinevezésüket, ha reverzálíst adtak arról, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatos nemesi előjogaikról lemondanak, a kamarai joghatóság alá vetik magukat, és magukra nézve kötelezőnek ismerik el az 1753. április 2-án kihirdetett pátenszt. A pátens szerint azok a hivatalnokok, akik a kamarák pénzét vagy a nyugdíjakat elsikkasztották, vagy saját céljaikra használták fel, az összegtől függő börtönbüntetésre, 150 gulden felett halálbüntetésre számíthattak.⁸⁹

A Habsburg-udvar korán felismerte, hogy csak akkor lesz az érdekeit szolgáló, elegendő számú hivatalnok, ha maga gondoskodik az utánpótlásukról. Ezért külön gondot fordított a gyakornokok megfelelő képzésére. A bányahivatalok felállításáról szóló rendeletek többször kiemelik a gyakornokok foglalkoztatását.⁹⁰

⁸⁷ Udvari Kamara rendelete, 1768. március 29. SCHMIDT: i. m. 13/98.

⁸⁸ PÉCH: i. m. II. 17.

⁸⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. április 26. SCHMIDT: i. m. 14/63. A Schmidt-féle gyűjtemény a reverzális adását előíró rendelet mellett a pátens szövegét is ismerteti. A pátens *Kasseveruntreuungen* címen került 1753-ban kiadásra. Ld. *Supplementum Codicis Austriaci, oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Allerdurchlaustigst Großmächtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böheim Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember 1758*. Fünfter Theil, Wien, Trattner, 1777, 749.

⁹⁰ Ld. pl. Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/472, Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/474, Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT: i. m. 11/475, Udvari Kamara dekrétuma, 1779. augusztus 20. SCHMIDT: i. m. 14/284.

A 18. században bányatisztképző iskolák felállításával próbálták a hivatalnokok megfelelő képzettségét elérni. Az 1735-ben Selmezbányán felállított bányászati iskola mellett ugyanis más tanintézetek is létesültek. 1747-ben Szomolnokon és Oravicán is alapítottak a bányatisztek képzésére szolgáló iskolákat. Ezekben a tanintézetekben közös volt, hogy a bányakerület főbányahivatala alá tartoztak, és nagy súlyt helyeztek a gyakorlati képzésre. Ebből az okból az ott tanulóknak mind a hivatalokban, mind a bányák bejárásában részt kellett venniük a munkában.⁹¹ Majd 1762. október 22-én Mária Terézia aláírta az Udvari Kamara kibővített bizottságának jegyzőkönyvét, amely az Academia Montanistica, k.k. Bergakademie felállításáról rendelkezett.⁹² 1770-ben az akadémia teljes felállításakor a selmeci, szomolnoki és bánsági iskolák megszűntek.⁹³ Az akadémia tanrendjében a mai duális képzés előképét fedezhetjük fel. A Habsburg-udvar a hivatalnokok kinevezésénél azokat a személyeket részesítette előnyben, akik pályafutásukat bányamunkásként kezdték. Ebben a gyakorlatban a mai életpályamodellek korai megjelenési formáira kapunk példát.

A tisztviselők fizetésére vonatkozóan számos információt találhatunk a hivatalokra vonatkozó rendeletekben, hiszen azokban az ott működő tisztviselőknek járó juttatásokat is feltüntették.⁹⁴ A tisztviselő halála után pedig házastársa nyugalmasban is részesült. A Schmidt-féle gyűjteményben a tisztviselők nyugdíjára vonatkozóan alig találunk adatot. Míg a bányaművekben dolgozó munkások esetében a fizetéshez hasonlóan a nyugdíjakat is összegszerűen meghatározták, a hivatalnokokkal kapcsolatban csak az elhunytak özvegyeinek és gyermekeinek járó juttatásokra vonatkozó rendeletek szerepelnek, a hivatalnokok nyugdíjára vonatkozóan elvértve találunk utalásokat.⁹⁵ Így például a selmeci, körmöci, besztercebányai bányahivatal személyzeti állományáról kiadott rendelet végén csak összesítést találunk arról, hogy a hivatalokban milyen összeget költöttek nyugdíjak kifizetésére. A kiadások csökkentése miatt az Udvari Kamara azt is elrendelte, hogy a bányahatóságok készítsenek arról kimutatást, mely nyugdíjasok alkalmazásával lehetne

⁹¹ Ld. ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig (1735–1985)*. NME, Miskolc, 1985; MIHALOVITS János: Az első magyar bányatisztképző iskolák alapítása. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1931/3–4., (64) 49–54, 73–78.

⁹² ZSÁMBOKI László: A Miskolci Egyetem történeti fejlődésének vázlata. In: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya–Miskolc, 2005, 170.

⁹³ MIHALOVITS: i. m. 23.

⁹⁴ Például a Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben egy egész kötetet tesz ki az alsó-magyarországi, a selmeci, körmöci és besztercebányai hivatalokra vonatkozó rendelet 1751-ből. Ld. királyi leirat, 1751. február 12. SCHMIDT: i. m. 9/9.

⁹⁵ I. Lipót 1675-ben kiadott leiratában, melyben a selmezbányai bányabíróság összetételéről rendelkezett, előírta, hogy a bányabírósági írnok, Johann Zweig élete végéig kapjon hetente 1 gulden, 50 dénárt. A helyére lépő fia keresete pedig 1 gulden, 80 dénár legyen (királyi leirat, 1675. július 15. SCHMIDT: i. m. 5/234). Az uralkodó e rendelkezése azonban csak egyedi juttatás volt.

megoldani egyes állások betöltését.⁹⁶ Az elhunyt hivatalnok özvegye temetési támogatást vagy kegydíjat kaphatott.⁹⁷ A kamara a tisztviselőknek lakhatást is biztosított.⁹⁸ Az egészségkárosodásnak kitett kohászati tisztviselőknek a felsőbányai ólombányászatban a gyógyszerköltséget a kincstár megtérítette, ha azt az orvos javasolta.⁹⁹

Összegzés

A Habsburg-udvar újításaival elérte, hogy az országban a bányagazgatás területén kiépüljön egy hierarchikusan felépített, a magyar szervektől elkülönülő, zárt szervezet. Ennek élén az uralkodó állt, akinek minden rendelkezése a vájárok szintjén is kifejtette hatását.

A Habsburg-udvar innovációs törekvéseivel a 18. században a bányászatot jövedelmezővé tette, egyben elérte, hogy a bányakincsekkel egyedül az uralkodók rendelkeztek. Így a bányaregáléból eredő jövedelem nem a Szent Koronát, hanem a nyugati típusú hűbériség alapján a király személyét illette meg.

Felhasznált irodalom

- [1] BÍRÓ Vencel: *Altörjai Gróf Apor István és kora*. Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár, 1935.
- [2] Mária ČELKOVÁ – Igor GRAUS – Mikuláš ČELKO: *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17–19. Jahrhundert*. Banská Agentúra, Kosice, 2007.
- [3] Christoph Traugott DELIUS: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe*. (Ford.: Bódai Gábor), OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest, 1972.
- [4] Cristoph Traugott DELIUS: *Anleitung zu der Bergbaukunst*. Kaiserl. königl. Buchdruckerei, Wien, 1773.
- [5] EMBER Győző: A Habsburg-birodalom központi kormányzervei 1711–1765. *Történelmi Szemle* 1975/18., 445–488.
- [6] EMBER Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest, 1946.
- [7] Johann Jakob FERBER: *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*. Nicolai, Berlin und Stettin, 1780.

⁹⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1762. szeptember 30. SCHMIDT: i. m. 11/499.

⁹⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1730. május 12. SCHMIDT: i. m. 6/408, Mária Terézia rendelete, 1773. december 4. SCHMIDT: i. m. 13/397.

⁹⁸ Ld. pl. Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 18. SCHMIDT: i. m. 14/326.

⁹⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 4. SCHMIDT: i. m. 14/325.

- [8] Leupold JACOB: *Theatrum machinarum hydraulicum*. Bd. II, Christoph Zunkel, Leipzig, 1725.
- [9] LUKÁCS Béla: Az erdélyi aranybányászat. In: Rudolf Trónörökös Főherceg (védnöksége): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. 23/2., Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1901, 524–578.
- [10] MARIANUCZ László: A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716–1778. In: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. Intern, Research Inst. Komárno, 2013, 200–216.
- [11] MARIANUCZ László: *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848*. Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó, 2017.
- [12] MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. III, Franklin, Budapest, 1900.
- [13] *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten*. Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805.
- [14] MIHALOVITS János: Az első magyar bányatisztképző iskolák alapítása. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1931/3–4., (64), 49–54, 73–78.
- [15] MOLNÁR László: Mária Terézia rendeletei és azok hatása a magyar bányászatra. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1982/5., 336–340.
- [16] MRAZ Henrike: A kamarai igazgatás kezdetei a Bánátban. *Levéltári Szemle* 1988/2., 28–42.
- [17] Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (szerk.): A magyarországi és erdélyi központi kormánysszervek szervezetének és működésének története. *Levéltári szakmai továbbképzés 7* (kézirat), Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1959.
- [18] PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. II, MTA, Budapest, 1887.
- [19] PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*. III, MTSZ Házi NY. Budapest, 1967.
- [20] PESTY Frigyes: *Krassó vármegye története*. II/2, Athenaeum, Budapest, 1884.
- [21] PETHE Lajos: *Fém-bányászatunk technikai fejlődése*. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1929.

-
- [22] SALI Emil: Kétszáz éves a Magyarország számára kiadott erdőrendtartás. *Erdészeti Lapok* 1969/12., 529–533.
- [23] Franz Anton SCHMIDT (Bearb.): *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. (II. Abtheilung): Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen.* J. P. Sollinger, Wien, 1834–1836.
- [24] *Supplementum Codicis Austriaci, oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Allerdurchlaustigst Großmächtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böhme Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember 1758.* Fünfter Theil, Wien, Trattner, 1777.
- [25] SZEKERNYÉS János: A 300 éves Oravicabánya 200 esztendő közzéadás (1.). Bányatelep alapítása a Bánsági Ércegségben. *Művelődés* 2017/4., 21–24.
- [26] TAGÁNYI Károly (szerk.): *Magyar erdészeti oklevéltár.* II. 1743–1807, Pátia, Budapest, 1896.
- [27] TÓTH Pál (szerk.): *Erdőrendtartás 1770.* Az 1770. évi Erdőrendtartás. „Pécs Antal” Miniatürkönyv Gyűjtők Klubja, Miskolc, 1983.
- [28] TRINGLI István: A Habsburg-monarchia központi bányá- és pénzverésügyi igazgatása 1713–1848. *Technikatörténeti Szemle* XVII, 1988–1989, 9–28.
- [29] TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az erdélyi központi bányagazgatási szervezet története 1691–1848.* NME Közleményei 8. Miskolc, 1962.
- [30] VARGA Endre: Magyarország bányabírószági szervezete (1686–1854). In: *Jogtörténeti Tanulmányok* 3. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 213–236.
- [31] Friedrich WALTER: *Die theresiansiche Staatsreform von 1749.* R. Oldenburg, München, 1958.
- [32] WENZEL Gusztáv: *A magyar és erdélyi bányajog rendszere.* Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Buda, 1866.
- [33] WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatanak kritikai története.* Budapest, 1880.
- [34] ZSÁMBOKI László (szerk.): *Selmectől Miskolcig (1735–1985).* NME, Miskolc, 1985.
- [35] ZSÁMBOKI László: A Miskolci Egyetem történeti fejlődésének vázlata. In: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany.* Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya–Miskolc, 2005, 169–184.

- [36] ZSÁMBOKI László: Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867). In: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története 1.* OMBKE, Budapest, 1997, 198–250.